

وزارت جهاد كشاورزی
سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج كشاورزی
دفتر امور زنان روستایی و عشایری

ارزشیابی مشارکتی طرح زنان تسهیل‌گر توسعه روستایی:

فرآیند اجرا و اثرات

پژوهشگر:
محمد باقر کمالی

سرشناسه	کمالی، محمدباقر
عنوان و نام پدیدآور	ارزشیابی مشارکتی طرح زنان تسهیلگر توسعه روستایی: فرآیند اجرا و اثرات/ پژوهشگر محمدباقر کمالی؛ به [سفارش] وزارت جهاد کشاورزی دفتر امور زنان روستایی-عشایری، با همکاری موسسه پژوهشهای برنامه‌ریزی اقتصاد کشاورزی و توسعه روستایی.
مشخصات نشر	کرج: سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی، معاونت ترویج و آموزش کشاورزی، نشر آموزش کشاورزی، ۱۳۸۹.
مشخصات ظاهری	۲۴۸ص.
شابک	۹۷۸-۹۶۴-۵۲۰-۲۱۳-۰۰
وضعیت فهرست نویسی	فیا
موضوع	زنان روستایی -- ایران -- فعالیتهای اجتماعی
موضوع	زنان در عمران روستایی -- ایران
موضوع	عمران روستایی -- طرح‌ها -- ارزشیابی
شناسه افزوده	سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی. معاونت آموزش ترویج کشاورزی. نشر آموزش کشاورزی
شناسه افزوده	ایران. وزارت جهاد کشاورزی. دفتر امور زنان روستایی و عشایری
شناسه افزوده	موسسه پژوهشهای برنامه‌ریزی، اقتصاد کشاورزی و توسعه روستایی
رده بندی کنگره	۱۳۸۹ HQ/۷۳۵/۸الف ۴
رده بندی دیویی	۳۰۵.۴۲۰۹۵۵
شماره کتابشناسی ملی	۹۲۸۵۵۱۲

ISBN:978-964-520-213-0

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۵۲۰-۲۱۳-۰۰

ارزشیابی مشارکتی طرح زنان تسهیلگر توسعه روستایی: فرآیند اجرا و اثرات

پژوهشگر: محمدباقر کمالی

ناشر: نشر آموزش کشاورزی - معاونت ترویج و آموزش

صفحه‌آرا: نادیا اکبریه

چاپ نخست: ۱۳۹۰

تیراژ: ۷۰۰ جلد

قیمت: ۴۵۰۰۰ ریال

چاپ و صحافی: چاپ تحریر

حق چاپ © محفوظ

مسئولیت صحت مطالب با مؤلف است.

کرج، کیلومتر ۷ جاده ماهدشت، معاونت آموزش و ترویج کشاورزی، نشر آموزش کشاورزی

تلفن: ۶۷۰۰۶۲۲ - ۰۲۶۱

سخن ناشر

دفتر امور زنان روستایی و عشایری معاونت ترویج، از سال ۱۳۷۸ طرح زنان تسهیل گر توسعه روستایی را با همکاری مرکز تحقیقات و بررسی مسائل روستایی و با هدف توسعه توانمندی زنان روستایی اجرا نمود. اساس این طرح، ظرفیت سازی برای جلب مشارکت مردم در فرایند نیازسنجی، برنامه‌ریزی و اجراست. این طرح از طریق توانمندسازی زنان روستایی، زمینه واگذاری امور به مردم و تحقق اصل ۴۴ قانون اساسی را فراهم می‌کند.

ماهیت مردمی، منطقه‌ای و محلی طرح تسهیلگران و مدیریت اقتضایی که در فرایند اجرای آن اعمال می‌شود، شرایط را برای حضور کلیه دست اندرکاران اعم از کارشناسان دولتی در سطوح مختلف ستاد وصف، جامعه محلی و زنان روستایی در مراحل مختلف، اجرا و ارزشیابی طرح فراهم می‌کند تا همه فرصت تبادل دانش و تجارب بدست آمده از اجرای طرح را پیدا کنند و درس‌های آموخته خود را به اشتراک بگذارند.

به این ترتیب در خلال برگزاری کارگاه‌های آموزشی و پژوهشی، نقاط قوت و ضعف طرح از دیدگاه‌های مختلف مورد بحث و بررسی قرار گرفت و راهکارهایی جهت اصلاح و بهبود آن ارائه شد. این کتاب که انعکاس ارزشیابی طرح تسهیلگران در یک دوره ده ساله است تلاشی است برای مستند سازی و ثبت وقایع، تجارب و آموزه‌های همه دست اندرکاران در فرایند اجرای طرح و دست مایه‌ای برای بهبود و اصلاح آن.

امید است همه کسانی که به نوعی در اجرای طرح‌های توسعه توانمندی‌های جوامع محلی فعالیت می‌کنند از آن بهره برداری نمایند و ما را از نظرات اصلاحی خود بهره مند سازند.

سیدجواد قریشی ابهری

معاون ترویج و آموزش

چکیده:

کتاب حاضر به فرایند اجرا و ارزشیابی مشارکتی طرحی می پردازد که تحت عنوان زنان تسهیل گر توسعه روستائی طی چندین سال گذشته بی وقفه در سطح محلی و ملی در حال اجرا بوده است. این مطالعه در تداوم و تکمیل پایلوت میانکوه و در سطح ملی انجام گرفته است. روش اصلی به کار گرفته شده در این مرحله، مانند مراحل قبلی، روش پژوهش عملی مشارکتی است. ولی ارزشیابی در این مرحله بیشتر با گرایش پژوهش تاییدی ترغیبی انجام گرفته است. در این فراگرد چند ساله سعی شده است که مرز نظریه و عمل برداشته شود و تعامل سازنده بین مردم، کارگزاران توسعه و محققین شکل گیرد. به مرور متوجه این نکته شدیم که هر چه با پدیده‌ها ارتباط نزدیکتری داشته باشیم و آنها را بصورت جمعی تحلیل کنیم، بیشتر به "حقیقت" نزدیک می‌شویم. در واقع حقیقت چیز ثابتی پیش من و یا شما نیست بلکه "بین" ماست.

از ابتدای شروع اولین پایلوت طرح تسهیل گران زن روستائی تا تعمیم طرح در سطح ملی سعی کردیم که عمل، تفکر و یادگیری جمعی را با مردم و با کارگزاران توسعه تجربه کنیم. تلاش شد طی این مدت این گفته را سرلوحه خود قرار بدهیم که هیچ کس همه چیز را نمی‌داند بلکه هر کس چیزی می‌داند و همچنین طی این مدت متوجه شدیم که خیلی از چیزهایی که فکر می‌کردیم می‌دانیم اشتباه است. در واقع بخش مهمی از این پژوهش بازنگری خودمان، بعنوان بیرونی‌ها، در یک فرایند مداوم اجرا و یادگیری بوده است. هر چه بیشتر در این پروژه درگیر شدیم و هر چه بیشتر زمان گذشت، یادگیری ما عمیق‌تر شد.

باید مد نظر داشت که این الگوسازی و گسترش آن در سطح ملی صرفاً شکل نظری نداشت بلکه در یک بستر طبیعی از دفتر مرکزی تا روستاها انجام گرفته است. تسهیل روند توانمند شدن و مشارکت مردم خصوصاً زنان تحت یک ساختار نسبتاً عمودی و متمرکز، کاری مشکل و زمان‌بر است و پیچیدگی کار را دو چندان می‌کند چرا که چنین ساختاری در زمینه خلق دانش و ایجاد ارتباط، نسبتاً غیر مشارکتی عمل می‌نماید. این چالش اصلی فرا روی تمام کسانی است که می‌خواهند توسعه مشارکتی را از طریق سازمانهای نسبتاً متمرکز دولتی تسهیل نمایند.

برای توسعه مشارکتی ما نیازمند سازمانهایی یادگیرنده، منعطف و معتقد به تغییر مداوم هستیم. نمی‌توانیم از تسهیل‌گران زن روستائی انتظار مشارکت واقعی و برقراری ارتباط صحیح و موثر با مردم روستا داشته باشیم ولی ارتباط ما کارگزاران دولتی با آنها یک ارتباط غیر مشارکتی و عمدتاً یکسویه باشد.

در کل، علی‌رغم وجود موانع بازدارنده طرح، خصوصاً تغییرات مداوم مدیریتی از سطح کلان تا خرد، طرح تسهیل‌گران زن روستائی اثرات قابل ملاحظه‌ای داشته است و کارشناسان و تسهیل‌گران زن روستائی توانسته‌اند روند یادگیری و توانمند شدن خود و جامعه روستائی را هموار سازند. فرایند اجرا و نتایج این طرح برای کسانی که بخواهند پروژه‌های مشارکتی را در چنین شرایط سازمانی پیگیری نمایند، می‌تواند مفید واقع گردد. اجرای اینگونه طرحهای مشارکتی می‌تواند نوید تغییر نگرش و رفتار تدریجی از سمت "ترویج" به سوی "تسهیل" توسعه در سازمانهای مربوطه قلمداد گردد.

واژه‌های کلیدی: تحقیق عملی مشارکتی، ارزیابی مشارکتی، تسهیل‌گری، توسعه مشارکتی روستائی، ارتباط دو سویه، زنان تسهیل‌گر روستائی، تغییر.

پیشگفتار

۱	فصل اول: طرح تحقیق
۳	مقدمه
۵	۱-۱ بیان مسئله
۸	۱-۲ پیشینه اجمالی فعالیت‌های زمینه ساز طرح تسهیل گران زن روستائی
۱۴	۱-۳ اهمیت پژوهش
۱۷	۱-۴ روش تحقیق
۱۸	۱-۵ تعریف مفاهیم

فصل دوم: چهار چوب نظری تحقیق

۲۱	۲-۱ توسعه
۲۲	۲-۲ توسعه روستائی
۳۱	۲-۲-۱ توانمند شدن
۳۲	۲-۲-۲ مشارکت
۳۷	۲-۲-۳ ترویج یا تسهیل
۳۹	۲-۳-۱ تسهیل‌گری
۵۳	۲-۳ دیوان سالاری و توسعه
۵۴	۲-۴ برنامه‌ریزی مشارکتی
۵۷	۲-۵ طرح سازماندهی و آموزش زنان تسهیل‌گر توسعه روستائی

فصل سوم: روش تحقیق

۶۷	مقدمه
۶۸	۳-۱ تحقیق عملی مشارکتی: روش‌شناسی مناسب توسعه مشارکتی روستائی
۷۱	۳-۱-۱ تحقیق عملی یا تحقیق مشارکتی
۷۴	۳-۱-۲ واقعیت را چه کسانی محاسبه می‌کنند

۷۶	 پژوهش تائیدی ترغیبی	۳-۲
۷۹	 پژوهش تائیدی انتقادی	۳-۲-۱
۸۱	 شیوه اجرایی تحقیق	۳-۳
۸۲	 شیوه اجرایی پژوهش تائیدی ترغیبی	۳-۳-۱

فصل چهارم: نتایج طرح

۸۹	 مقدمه	
۹۱	 بخش اول	
۹۱	 (۴-۱) بررسی اثرات طرح	
۹۴	 (۴-۱-۱) اثرات طرح بر روستا	
۹۴	 (۴-۱-۱-۱) اثر طرح بر مردان روستا	
۹۵	 (۴-۱-۱-۲) اثر طرح بر زنان روستا	
۹۷	 (۴-۱-۱-۳) اثرات طرح بر محیط روستا	
۱۰۱	 (۴-۱-۲) اثر طرح بر تسهیل گران	
۱۰۳	 (۴-۱-۳) اثرات طرح بر کارشناسان	
۱۰۴	 (۴-۱-۴) اثرات طرح بر سایر پروژه‌های دفتر امور زنان	
۱۰۶	 (۴-۱-۵) اثر عینی از طرح	
۱۰۶	 (۴-۱-۵-۱) پاسخ تسهیل گران به سوالات	
۱۰۸	 (۴-۱-۵-۲) پاسخ کارشناسان شهرستان به سوالات	
۱۱۰	 (۴-۱-۵-۳) پاسخ کارشناسان استان به سوالات	
۱۱۴	 (۴-۱-۵-۴) پاسخ کارشناسان دفتر مرکزی و مدیران به سوالات	
۱۱۵	 (۴-۱-۶) مهمترین تأثیر طرح	
۱۱۷	 (۴-۱-۷) چهارچوب مطالعه موردی	

بخش دوم:

۱۱۹	 (۴-۲) بررسی فرآیند اجرای طرح	
۱۲۱	 (۴-۲-۱) بررسی فرآیند اجرایی و تعمیم طرح در استان‌ها	

- ۱۲۲ ۴-۲-۲) بررسی مراحل فرآیند اجرایی طرح تسهیل‌گران از ابتدا تا انتهای پایلوت
طرح در استان چهارمحال بختیاری.....
- ۱۲۴ ۴-۲-۳) بررسی فرآیند اجرای طرح در دفتر مرکزی و استان‌ها.....
- ۱۲۴ ۴-۲-۳-۱) دفتر مرکزی.....
- ۱۲۶ ۴-۲-۳-۲) استان خراسان رضوی.....
- ۱۲۸ ۴-۲-۳-۳) استان مرکزی.....
- ۱۳۰ ۴-۲-۳-۴) استان آذربایجان غربی.....
- ۱۳۲ ۴-۲-۳-۵) استان تهران.....
- ۱۳۴ ۴-۲-۳-۶) استان قزوین.....
- ۱۳۵ ۴-۲-۳-۷) استان کهگیلویه و بویر احمد.....
- ۱۳۶ ۴-۲-۳-۸) منطقه جیرفت.....
- ۱۳۷ ۴-۲-۳-۹) استان گلستان.....
- ۱۳۸ ۴-۲-۴) ترسیم افق ایده‌آل برای تسهیل‌گر روستایی.....
- ۱۴۰ ۴-۲-۵) بررسی عوامل پیش‌برنده و بازدارنده طرح زنان تسهیل‌گر توسعه روستایی ...
- ۱۴۱ ۴-۲-۵-۱) گروه اول: استان‌های مرکزی، آذربایجان غربی، خراسان و دفتر.....
- ۱۴۴ ۴-۲-۵-۲) گروه دوم: استان‌های قزوین، کهگیلویه و بویر احمد، تهران.....
- ۱۴۷ ۴-۲-۵-۳) گروه سوم: استان‌های گلستان، جیرفت و دفتر مرکزی.....
- ۱۵۰ ۴-۲-۶) مراحل و پیشنهادها برای اصلاح فرایند اجرای طرح.....
- ۱۵۱ ۴-۲-۶-۱) گروه اول: استان‌های خراسان رضوی، مرکزی و آذربایجان غربی.....
- ۱۵۲ ۴-۲-۶-۲) گروه دوم: استان‌های تهران، کهگیلویه و بویر احمد و قزوین.....
- ۱۵۲ ۴-۲-۶-۳) گروه سوم: استان گلستان و منطقه جیرفت.....
- ۱۵۳ ۴-۲-۶-۴) گروه چهارم: دفتر مرکزی.....
- ۱۵۴ ۴-۲-۷) از این دو کارگاه چه آموختید؟ (کارت‌های سفید).....
- ۱۵۵ ۴-۲-۸) نظراتان پیرامون ارزشیابی تأییدی ترغیبی چیست؟ (کارت‌های زرد).....

فصل پنجم: نتیجه‌گیری و پیشنهادها

۱۶۷ منابع و مأخذ

۱۶۹ منابع و مأخذ انگلیسی

۱۷۰ منابع و مأخذ فارسی

۱۷۳ پیوست‌ها

۱۷۵ پیوست اول

۱۷۹ پیوست دوم

۱۸۱ پیوست سوم

www.ketab.ir

پیشگفتار

سالها "برای" مردم کار کردم، مدتی طول کشید تا یاد بگیرم "با" مردم کار کنم و زمان کوتاهی است که فهمیده‌ام مردم بهتر از من می‌فهمند. مدارک علمی رسمی گاه مانع ایجاد ارتباط صحیح بین ما و مردم می‌شود و چه بسا پس از اخذ این مدارک ما کمتر شاهد یادگیری و تغییر در خودمان باشیم. ما خود را بی‌نیاز از هر گونه تغییر و یادگیری قلمداد می‌کنیم و این امر باعث ایجاد فاصله بین ما و مردم می‌شود، یعنی بین دانش علمی و دانش مردمی. این سد اجازه نمی‌دهد به راحتی بتوانیم با مردم گفتگویی موازی داشته باشیم و همین امر باعث می‌شود که در برنامه‌های توسعه، خصوصاً توسعه روستائی، با مشکلات عدیده‌ای مواجه شویم.

زمان آن فرا رسیده است که دیگر انگشت نشانه خود را از سوی مردم برداریم و به حرفه‌ای‌ها یعنی خودمان اشاره کنیم و خودمان را مورد خطاب قرار دهیم. اگر در برقراری ارتباط و اجرای برنامه‌های توسعه اشکال وجود دارد بیش از روستائیان ما اهل علم و تحقیق مقصریم. شاید ما بهتر از روستائیان بتوانیم بخوانیم ولی مطمئن نیستیم بهتر از آنها درس زندگی کردن و کنار آمدن با مشکلات را بلد باشیم. آیا صبوری، تحمل و کنار آمدن با زندگی را بهتر از آنها می‌دانیم؟ بحث ارتباط نه صرفاً بین کارگزاران توسعه و مردم، بلکه بین محققین و کارگزاران هم مطرح است. تا چه اندازه محققان توانسته‌اند با کارشناسان ارتباط موثر و صحیح برقرار کنند، با آنها همراه و هم‌قدم شوند، و وارد یک ارتباط مشارکتی و یادگیری مشترک گردند؟ فاصله علم و تجربه بین محقق و کارشناس هم وجود دارد؛ این دو گروه زبان مشترک کمی دارند و کمتر با دنیای یکدیگر آشنا هستند- دنیای علم و عمل.

امید است این پژوهش قدمی هر چند کوچک در جهت برقراری ارتباط بهتر بین علم و تجربه، و بین محقق، کارگزار توسعه و مردم باشد. هر چه بیشتر بتوانیم دو دیدگاه علمی و تجربی را با هم و در کنار هم داشته باشیم نه تنها خودمان بهتر به حقیقت نزدیک می‌شویم بلکه جامعه هم بیشتر

بسوی توسعه رهنمون می‌گردد. مردم را نمی‌توان توسعه داد بلکه باید ما و مردم با هم در یک فراگرد تعاملی و یادگیری مشترک، توسعه پیدا کنیم. اگر بناست در جامعه شاهد تغییری باشیم باید خودمان هم از تغییر استقبال نماییم. تغییر و توسعه صرفاً برای دیگران مفید نیست بلکه برای ما پژوهشگران و کارگزاران توسعه هم خوب است. اگر می‌خواهیم در زمان زندگی کنیم، باید تغییر و پذیرش تغییر را سرلوحه زندگی قرار دهیم. مطمئناً یادگیری و تغییر با حضور در جمع تسهیل و تسریع می‌شود و ما زودتر به حقیقت می‌رسیم. ما نمی‌توانیم تسهیل‌گر تغییر مردم شویم مگر آنکه نخست خود را تغییر دهیم.

تیم مطالعه در این پژوهش مشارکتی سعی کرد تا از دیدگاه محدود مشارکت مردان بیرون آید و بحث مشارکت مردم، یعنی مشارکت زنان و مردان، را همزمان دنبال نماید. برای انجام این امر، فراگرد اجرایی و مطالعاتی این پروژه به صورت تیمی در سطوح مختلف با حضور زنان و مردان شکل گرفت. در واقع ترکیب افراد تیم و فراگرد انجام این ارزشیابی خود یک جریان تحلیل جنسیت یا "جنسیت - آگاهی" برای همه شرکت کنندگان در این مطالعه بوده است.

فصل اول تا سوم این پژوهش به بحث پیرامون طرح تحقیق، چهارچوب نظری تحقیق و روش تحقیق اختصاص یافته است. در فصل چهارم، یافته‌های پژوهشی بر مبنای دو کارگاه سه روزه بررسی شده و در فصل آخر نتایج و پیشنهادات ارائه گردیده است.

انجام اینگونه مطالعات مشارکتی بدون همکاری و مساعدت تمامی شرکت کنندگان و ذی‌نفعان امکان پذیر نیست. به نظر اینجانب، کلیه کسانی که در این پژوهش نقش داشته‌اند، عضو تیم مطالعه هستند و به عنوان هماهنگ کننده بر خود فرض می‌بینم از تلاش و زحمات تمامی آنها (از سطح روستا تا سطح ملی) تشکر و قدردانی نمایم. همچنین بر خود لازم می‌دانم از تمامی شرکت کنندگان شامل زنان تسهیل‌گر توسعه روستائی، کارگزاران ترویج و کارشناسان دفتر امور زنان روستائی که در دو کارگاه پژوهشی سه روزه با صبر و شکیبایی و جدیت به مباحث پرداختند، سپاسگزاری و قدردانی نمایم. به‌ویژه از تمامی کسانی که در زمینه برگزاری کارگاه، نگارش و تدوین مطالب زحمات زیادی را تقبل کرده‌اند تشکر می‌کنم. از همکاران محترم خانم‌ها: سحر اقدسی، رشیده قاسمی، سمیرا انواری، پرسیما خدابخش، فریده عظیمی و فریبا میرابزاده و آقای

علیرضا شعبان‌نژاد که در تدوین و نگارش نهایی پژوهش همکاری داشته‌اند قدردانی می‌کنم. همچنین جا دارد از سرکار خانم فروغ السادات بنی هاشم مدیریت محترم دفتر امور زنان روستائی و عشایری که طی این مدت کمال همکاری و مشارکت را جهت به ثمر رساندن این پژوهش داشته و راهنمایی‌های موثری در تدوین این کتاب نموده‌اند تشکر نمایم. بسیار خرسندم که موسسه پژوهش‌های برنامه‌ریزی، اقتصاد کشاورزی و توسعه روستائی این فرصت را برای من بوجود آورد که طی این مدت نه فقط به عنوان یک پژوهشگر بلکه یک تسهیل‌گر در عرصه عمل بتوانم آموزش و تغییر را برای خود و همکارانم تسهیل و تجربه کنم. همچنین از آقای سید حسن رضوی که ویرایش فنی متن حاضر را به عهده داشته‌اند و آقای عبدالرسول مرتضوی که ویرایش نهایی و ادبی پیش از انتشار را تقبل نموده‌اند، تشکر و قدردانی می‌کنم. در پایان از خانم مهدیه ابراهیمی که حروفچینی این مطالعه و پژوهش را به عهده داشته‌اند صمیمانه تشکر و سپاسگزاری می‌کنم. از خداوند متعال برای تمامی بزرگواران فوق و کلیه کسانی که در انجام این پژوهش به نحوی نقش داشته‌اند و نام برهن یکایک آنها میسر نیست، آرزوی توفیق و سلامت روز افزون دارم.

هماهنگ کننده پژوهش

محمد باقر کمالی

تابستان ۱۳۸۹